

Vervoering en verwondering: reizen na corona

Jan van den Brink – Movares – jan.vd.brink1@movares.nl

Bijdrage aan het Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk

25 en 26 november 2021, Utrecht

Samenvatting

De coronacrisis zet onze wereld op de kop. Onze bewegingsvrijheid is niet langer vanzelfsprekend. Reizen naar het buitenland is een tijd lang lastig, zo niet onmogelijk geweest. Met een crisis die nog niet voorbij is en onze reismogelijkheden nog steeds beperkt is er een maatschappelijke discussie op gang gekomen rond het recht en de moraliteit van reizen. Kunnen wij het onszelf en de aarde aandoen eindeloos en grenzeloos te reizen? In deze discussie gaat het vooral over reis- en vliegkilometers en manieren reizen (van het vliegtuig tot de trein of de fiets).

In deze paper ga ik in op één van de andere betekenissen van reizen, namelijk de reiservaring zelf. Immers, reizen we niet eerst en vooral om onderweg te zijn, om weer geraakt te worden, om als mens zelf weer in beweging te komen? Aan de hand van reisliteratuur, poëzie en filosofie ga ik de op twee centrale ervaringen van reizen: *vervoering* en *verwondering*.

Vervoering raakt aan de extase, het buiten jezelf raken. Een reis is immers een kans om je mentale vermogens te testen en op te rekken. Door te reizen blijf je geestelijk vitaal. Het is ook een mogelijkheid om zelf een vreemde te worden en buiten je vaste kader te gaan. Bovendien daagt het je uit om volstrekt vreemden te vertrouwen. Je ontmoet onbekenden en vaart blind op hun advies en diensten. De held Odysseus, als laatste, herinnert ons eraan dat vervoering niet bestaat zonder verstand in zijn passage van de Sirenen. Alleen vervoering kan ons losmaken van de werkelijkheid en in problemen brengen.

Verwondering staat voor het verbazende effect van een reis. Het is namelijk belangrijk om tijd te nemen voor een reis. Dit verbreedt onze horizon en vergroot de reisbeleving. Daarnaast is het mogelijk een reis te zien als een oefening in verrast te staan over een andere cultuur. Bovendien heeft reizen ook een cyclische betekenis: een reis heeft het vermogen ons zelfbegrip te vergroten en ons meer inzicht te geven in ons vertrekpunt in het leven.

De omweg is veel mooier en duurt langer. Je ziet meer langs een weg die je niet kent.

Stef Bos. "De Weg."

De weg op en neer is één en dezelfde.

Heraclitus, Fragmenten, 40.

1. Inleiding

De Griekse held Odysseus is het archetype van de reiziger. In de Odyssee volgen we hem op zijn tien jaar durende reis naar huis, of wat daar van over is. Het is een tocht vol onverwachte wendingen, vertragingen en avonturen. Hij komt gevangen te zitten bij de cycloop Polyphemos en berooft hem op listige wijze van zijn ene oog, hij zit zeven jaar, gedwongen, vast bij de zeenimf Calypso en raakt in vervoering van het gezang van de Sirenen maar overleeft dit ook dankzij een list. Zijn reiservaringen boeien ons en we zijn blij met zijn omwegen.

In onze tijd reizen we er op los. Voor ons als toeristen ligt de hele wereld open. Voor een appel en een ei stappen we op het vliegtuig voor een reis van een paar weken of voor een stedentrip van een paar dagen. In ieder geval, dit was de status quo voor de coronapandemie. De pandemie heeft ons vrije reizen een onverwacht en abrupt halt toegeroepen: de vanzelfsprekendheid van reizen is eraf en de vrijheid van beweging is drastisch ingeperkt. Dit brengt een reflectie op ons reisgedrag op gang. In deze zoektocht spelen vragen als duurzaamheid een rol. Want wat veroorzaken wij met ons grenzeloos reisgedrag? Zijn onze grenzeloze reiskilometers te verantwoorden? Sommigen stellen dat er een einde komt aan de jaarlijkse lange vakantiereis: lokaal reizen wordt een logische en nieuwe norm. Vlietschaamte is een begrip geworden. Anderen willen weer volop gaan reizen na corona alsof er niets gebeurd is.

Door eenzijdig over reizen te spreken in termen van kilometers gaan we voorbij aan het verfrissende en soms betoverende effect van reizen. In deze paper ga ik dan in op één van de andere betekenissen van reizen, namelijk de reiservaring. Wat doet een vakantiereis met je? Wat roept het op of wat roept het wakker? Om de reiservaring meer concreet te maken ga ik in op twee effecten van de reis. Het ene effect is verwondering. Dit staat voor het verrassende effect van een reis. Het onverwachte kan je opnieuw laten zien en je blik weer scherp stellen en je raken. Het andere effect is vervoering. Een synoniem voor *vervoering* is extase, het buiten jezelf raken. Vervoering impliceert dan ook het enthousiasmerende of betoverende effect wat een reis soms heeft. Het heeft het vermogen je opnieuw in beweging te brengen. Aan de hand van poëzie, filosofie en reisliteratuur reflecteer ik in op deze twee effecten van vakantiereizen.

2. Verwondering

Tijd nemen voor reizen maakt ruimte voor verwondering. Versnellen versmalt onze blik: wij zijn alleen gericht op ons eindpunt. Vertragen opent onze blik: we zien het landschap aan ons voorbij glijden, we zien de mensen wandelen. Dit sluit aan bij het openingscitaat uit de songtekst van Stef Bos 'De Weg': 'De omweg is veel mooier en duurt langer. Je ziet meer langs een weg die je niet kent.' Een omweg is geen verloren tijd, maar is een mogelijkheid om meer te zien. Dit is ook mijn eigen ervaring na drie maanden leven in India. Dit is het land bij uitstek dat het traag reizen normaliseert, het wachten onderdeel van de reis maakt. Bij aankomst in India is het normaal urenlang te wachten op een stempel om het land in te kunnen of om een treinkaartje te bemachtigen. In ons westers perspectief is het dan tijd om het proces anders in te richten. In India is het tijd om de traagheid te omarmen en om je heen te kijken en te zien wat er om je heen gebeurt. Mijn ervaring is dat je op de terugreis het voor lief neemt nog eens zes uur extra bij een tussenstop te wachten. Oftewel, wanneer we vertragen niet langer als problematisch ervaren, maar als onderdeel van de reis opent dit ons voor wat er om ons heen te zien is. Wij kunnen weer verrast worden door tijd te nemen voor de reis zelf.

Reizen is ook een oefening in *verwondering* over schoonheid en grootsheid van andere culturen. Het is zonder meer verrijkend om je vooraf al te verdiepen in de cultuur van een land. Reizen nodigt immers uit nieuwsgierig te zijn naar nieuwe, andere culturen, mensen en landen. Deze nieuwsgierigheid kun je voeden door je vooraf te verdiepen in de lokale cultuur en gebruiken. Wat is de geschiedenis van het land, welke literatuur is er geschreven, welke films zijn er gemaakt? Door je actief bezig te houden met een land heb je al voorpret van je reis en krijg je al een idee van het land. Deze voorbereiding en voorpret vormt al een aanloop naar de reis en maakt hiermee de reis als het ware langer. Maar het blijft gaan om de reiservaring zelf. Of, zoals Dijksterhuis het beschrijft:

Maar om je echt te kunnen onderdompelen in verwondering over de ontroerende schoonheid van de Tai Mahal zul je toch echt naar Agra moeten. En je voelt pas echt hoe onvoorstelbaar groot de collectie van de Hermitage is als je door de eindeloze reeks zalen dwaalt. (Dijksterhuis, 18)

Reizen doet niet alleen iets met ons oog voor het andere of de ander, het verdiept ook ons begrip van onszelf en onze beweegredenen in het leven. We kunnen opnieuw verwonderd raken over onze persoonlijke reis. De Britse filosoof en schrijver Alain de Botton (1969) beschrijft dit verhelderende effect van reizen in zijn boek *De kunst van het reizen* (2002):

Na uren dromen in de trein, kunnen we het gevoel hebben tot onszelf te zijn gekomen, dat wil zeggen, weer in contact te zijn gebracht met emoties en ideeën die belangrijk voor ons zijn. Het is niet per se het gemakkelijkst om thuis ons ware zelf te ontdekken. De meubels houden ons voor dat we niet kunnen veranderen, omdat zij dat ook niet doen; de huiselijke omgeving kluistert ons aan de persoon die we in het dagelijkse leven misschien niet in ons diepste wezen zijn.

Hotelkamers bieden ons een vergelijkbare gelegenheid om los te komen van onze geestelijke gewoonten. Wanneer we in een hotelkamer liggen en het volkomen stil is in de kamer, afgezien van het suizen van een lift, zo nu en dan, ergens ver weg in het gebouw, kunnen we een streep zetten onder alles wat aan onze aankomst voorafging en in vogelvlucht tal van gebeurtenissen uit ons leven doornemen waar we nooit bij stil hebben gestaan. (Alain de Botton, 64)

Oftewel, reizen heeft het vermogen ons weer terug te brengen tot onze kern, ons weer bewust te maken van onze persoonlijke drijfveren.

De Amerikaans-Britse dichter en literatuurcriticus T.S. Eliot (1888-1965) maakt een nog grotere beweging. Reizen vernieuwt op de een of andere manier ons beeld van onze oorsprong. Hij schrijft hierover in *Little Gidding*, het vierde kwartet van zijn laatste gedicht *Four Quartets* (1943).

We shall not cease from exploration

And the end of all our exploring

Will be to arrive where we started

And know the place for the first time. (*Little Gidding*, V, 15)

Wij reizen eindeloos en rusteloos om uiteindelijk ons vertrekpunt in het leven te kennen. In plaats van het dominante lineaire denken over reizen, biedt dit cyclische idee van reizen een interessant alternatief. Het draait in reizen eerder om het in beweging en onderweg zijn dan om aankomen. Door te reizen en te ontdekken verandert en verdiept onze kennis van ons startpunt.

3. Vervoering

In *Wie (niet) reist is gek* (2017) geeft Dijksterhuis een caleidoscopisch verslag van zijn reiservaringen. Zijn avonturen zijn niet altijd gemakkelijk: hij raakt ook verzeilt in ingewikkelde avonturen. Zijn centrale punt is dat reizen je uit je eigen wereld haalt, het je storten in een andere cultuur doet je verbijsterd staan en rekt je mentale vermogens op. Het vernieuwt je en je hebt het reizen dan ook broodnodig. Dijksterhuis beschrijft een anekdote tijdens een reis door Egypte. Hij brengt een bezoek aan het graf van Toetanchamon. Wanneer hij in de zaal met het beroemde dodenmasker is, gebeurt het volgende:

Er komen vier jongemannen van een jaar of twintig de zaal binnen. Ze dragen witte doktersjassen, en een van hen draagt witte handschoenen. De mannen lopen naar het masker, waarna twee van hen de plexiglas kap optillen en op de grond zetten. Een derde man, degene met de witte handschoenen, tilt het masker zelf op, en de vierde man pakt de standaard op waarop het stond. De standaard wordt op een van de platte vitrines in de hoek van de ruimte gezet, waarna de man die het 11 kilo zware masker doodgemoedereerd door de zaal heeft gedragen, het weer op zijn standaard zet. De man met de handschoenen haalt een kwastje uit zijn zak en begint het masker voorzichtig af te stoffen. (Dijksterhuis, 137)

Dijksterhuis met andere westerse toeristen is met stomheid geslagen bij deze gebeurtenis. Een van de meest kostbare museumstukken op de wereld, het masker heeft een waarde van 6 miljard dollar, staat daar zonder bescherming. Dit is ongelooflijk, maar mogelijk in dit andere land.

Reizen geeft ook de mogelijkheid om boven je zelf uit te stijgen en een vreemde te worden. Je eigen beperkte wereld is niet langer de maat der dingen wanneer je bijvoorbeeld in de bergen wandelt. Ruud Welten schrijft hierover het volgende:

Het is waar dat dit streven een romantisch verlangen is. En het is ook waar dat ik niet hoeft te reizen om de ander te ontmoeten. Mijn eigen buurman kan al

ondoordringbaar anders zijn dan ik. Maar in dat geval blijf ik verankerd aan mijn eigen plaats, mijn huis en mijn begrippenkader. Wanneer ik reis en mijzelf beweeg in een ander land, met een andere geschiedenis, een andere taal, kortom: een ander begrippenkader, dan ben ik zelf de vreemde. Als reiziger ben ik iemand die zijn thuis achter zich laat. Ik ontmoet niet alleen anderen, ik ervaar mijzelf als een vreemde in den vreemde. (Welten, 10)

Reizen is dan ook een mogelijkheid om in beweging te komen, om buiten je eigen bubbel te treden en een vreemde te worden. Met andere woorden: door te reizen raak je buiten je zelf: je raakt in vervoering.

Reizen is daarnaast ook een waagstuk: het vraagt om je toe te vertrouwen aan onbekenden. Dit aangaan vraagt overgave. Alphonso Lingis beschrijft het in zijn tekst *De Steppe* als volgt:

Je vroeg het aan de enige Mongool die je kende – de receptionist van het hotel; wat een gebrekkige kennis! – en hij vertelde je waar je zo iemand kon vinden die een terreinwagen had – die 29 jaar oud bleek te zijn – en de vent die de wagen had zei dat de chauffeur heel Mongolië als zijn broekzak kende en overal vrienden had. Natuurlijk zei hij dat. En als hij het hele land kende en overal vrienden had, zou hij je overal bij zijn gabbers kunnen achterlaten om die je strot te laten afsnijden en zo je camera te bemachtigen. Daar staat hij, je stak onmiddellijk je hand toe, en vertrouwde jezelf onmiddellijk toe aan deze vreemdeling die geen woord Engels kent. Maar hij begrijpt je hand en je glimlach en de opgeruimde stappen waarmee je hem volgt naar het voertuig. Vertrouwen is pure opwinding. Er is niets opwindender dan een vreemdeling vertrouwen wiens religie, etnische of morele gemeenschap of taal je niet deelt. (Van den Berg, 197-8)

Uit dit citaat volgt de sensatie wat het vertrouwen in vreemden kan brengen: pure opwinding en vervoering!

Bij het in vervoering raken is het nog steeds belangrijk om gezond verstand te gebruiken. Dit blijkt wel uit een avontuur van Odysseus. Op advies van de Griekse tovenares Circe bij wie hij gedwongen heeft verbleven gebruikt hij namelijk een list om in vervoering te raken. Hij staat dan op het punt de Sirenen te passeren, maar weet van Circe dat dit een hachelijke zaak is: slechts weinigen overleven dit avontuur. Hij laat zichzelf dan ook vastbinden aan de mast om het gezang van de Sirenen te kunnen horen en in vervoering te raken¹.

Wie hen (de Sirenen) onwetend benaderd en eenmaal de stem der Sirenen aanhoort, - hem valt geen thuiskomst ten deel en snelt met haar kleinen niet zijn vrouw tegemoet, noch geven ze hem een warm welkom. Want met hun heldere zangen betoveren hem de Sirenen daar in het groen van hun weide, terwijl rondom hen een stapel botten van mannen vergaat en huiden er liggen te rotten. Vaar hen voorbij, maar maak eerst bijenwas kneedbaar en smeer die in de oren der mannen, dat geen van hen iets kan horen. Maar als je er zelf op staat de zang van de Sirenen te horen, moet je jezelf aan handen en voeten laten vastbinden, rechttop tegen de mast, met het touw daaraan stevig bevestigd, om dan zo van de zang der Sirenen te kunnen genieten. (229)

¹ Dit punt is geïnspireerd door Excurs I: Odysseus of mythe en verlichting uit *Dialectiek van de verlichting*: filosofische fragmenten van Marx Horkheimer & Theodor W. Adorno.

Dat een reisavontuur ook anders kan uitpakken bij het negeren van de bestaande orde is ook bekend. Dit blijkt wel uit de noodlottige afloop van het Alaska avontuur van Chris McCandless (Krakauer). Oftewel, een gezond oordeel blijft ook in het reizen noodzakelijk naast de vervoering!

4. Tijd voor een reis!

In deze paper heb ik gereflecteerd op de reiservaring zelf aan de hand van twee effecten: verwondering en vervoering.

Voor het effect van verwondering is het zaak om tijd te nemen voor een reis. Dit verbreedt onze blik en vergroot onze kans om verrast te worden. Daarnaast is het mogelijk een reis te zien als een oefening in verrast te worden over een andere cultuur. Bovendien kent reizen ook een cyclische betekenis: een reis kan namelijk ons zelfbegrip vergroten en ons meer besef geven van onze oorsprong, ons startpunt in het leven.

Vervoering is het andere, tweede effect. Een reis is een mogelijkheid om je mentale vermogens te testen en op te rekken. Het houdt en maakt je geestelijk vitaal en flexibel. Het is ook een kans om zelf een vreemde te worden en buiten je vaste begrippenkader te treden. Voor een paar weken kunnen we ons buiten onze bubbel bewegen. Daarnaast is het uitdagend, want een waagstuk in vertrouwen. Je ontmoet onbekenden en vaart blind op hun advies en diensten. De held Odysseus, als laatste, herinnert ons eraan dat vervoering niet bestaat zonder verstand. Alleen vervoering kan ons losmaken van de werkelijkheid en in problemen brengen.

Kortom, een reis naar het onbekende kan ons verwondering en vervoering brengen. Het is zoeken naar een balans tussen vervoering, verwondering en verstand. De uitdaging is niet alleen te gaan voor betovering, maar en tegelijkertijd niet onttoverd achter te blijven. Dit is een precaire dans. Maar zeker is: zonder vervoering en verwondering valt de reis stil. Met alleen vervoering blijven we betoverd achter bij de Sirenen en stranden we op onze reis. Wij hebben inspiratie opgedaan bij Griekse goden en halfgoden, bij dichters en filosofen. Het is tijd voor een aards experiment: op reis gaan. Verwondering en vervoering kunnen ons deel zijn: waar wachten wij nog op?

Literatuur

Bergh, Babs van den, samengesteld door. *Fietsen met Nietzsche. Filosofie voor op reis.*

Amsterdam, Prometheus, 2007.

Bos, Stef. "De Weg" *Tijd om stil te staan*, 2020.

Botton, Alain de. *De kunst van het reizen*. Vertaling van: *The art of travel*. 11^{de} druk.

Amsterdam, Atlas, [2002] 2011.

Eliot, T.S., *Little Gidding*. 1st ed. London, Faber and Faber, 1942.

Dijksterhuis, Ap. *Wie (niet) reis is gek*. Amsterdam, Prometheus, 2017.

Heraclitus. *Fragmenten*. Bezorgd, vertaald en toegelicht door J. Mansfeld. Amsterdam,

Polak & Van Gennep, 1979.

Homerus. *Odyssee. De terugkeer van Odysseus*. Ingeleid en vertaald in Nederlands door

H.J. de Roy van Zuydewijn. 2^{de} druk. Amsterdam, de Arbeiderspers, [1982] 1997.

Horkheimer, Marx & Adorno, Theodor W. *Dialectiek van de verlichting: filosofische*

fragmenten. Uit het Duits vertaald door Michel J. van Nieuwestadt. Nijmegen,

Sun, 1987.

Krakauer, Jon. *De wildernis in*. Vertaald door Aad van der Mijn. Amsterdam, Prometheus,

2009.

Welten, Ruud. *Onder vreemden. De ander in de reisliteratuur*. Zoetermeer, Klement,

2014.